

ІДЕЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ У ПРАВІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Сучасні тенденції розвитку правової системи України обумовили необхідність звернення до фундаментальних цінностей духовної культури, які складають основу правового світогляду сучасних розвинутих країн світу та забезпечують стабільність політико-правового розвитку тих країн, які стали на шлях модернізації державних та суспільних інститутів. Такі ідеали суспільного життя як рівність, свобода, справедливість, незалежність стають метою та принципами державного управління, наповнюють змістом діяльність правоохоронних органів. Від рівня втілення їх у практику суспільних відносин залежить якість життя людини, реальність досягнення членами громадянського суспільства мети соціального розвитку, життєво важливих потреб та інтересів. Саме такі завдання формулюються у концепціях правової, адміністративної та політичної реформ в Україні, а отже забезпечення їх реалізації засобами правового регулювання та створення належної системи правових гарантій є актуальними завданнями для органів юстиції, що відповідним чином покладає обов'язок на представників юридичної науки створити теоретико-методологічну базу для проведення зазначених перетворень.

З цієї точки зору особливої уваги заслуговує питання справедливості — ідеї, яка належить до фундаментальних гуманітарних цінностей. Справедливість як принцип права, як одна із вимог правильного застосування норм права та як основоположна ідея досліджувалася у працях багатьох теоретиків сучасності, зокрема, таких як С. Алексєєв, І. Бабич, А. Деревесніков, Д. Керімов, В. Лазарєв, Р. Лівшиць, В. Нересянц, В. Самохвалов та багатьох інших.

Разом із цим, не зважаючи на значну кількість філософсько-правових та загальнотеоретичних розробок, проблема справедливості у праві є недостатньо висвітленою з точки зору механізмів її реалізації та належного сприйняття суспільством як основоположної цінності, ідеалу, на досягнення якого спрямовуються різноманітні важелі соціального регулювання. Саме це і обумовлює необхідність звернення до обраної проблематики, актуалізує правовий аспект формування справедливого суспільства в Україні.

Виходячи із зазначеного, основною метою даної роботи є характеристика правової природи та генезису ідеї справедливості як фундаментальної правової цінності. Досягнення означеної мети передбачає вирішення основних завдань, а саме: висвітлення особливостей ідеї справедливості у праві на різних історичних етапах, розкриття її значення для сучасної правової теорії та практики як фундаментального правового принципу.

Роздуми про справедливість займали значне місце в працях практично всіх античних філософів (Анаксимандр, Арістотель, Геракліт, Демокріт, Епікур, Піфагор, Платон, Протагор, Сократ, Фалес, Фразімах, Цицерон та ін.), більшість з яких обґрунтовували твердження про те, що Бог є втіленням космічної справедливості. Загалом, філософсько-правова думка античного періоду зосереджувала увагу на справедливості в контексті природно-космічного життя, що обумовлювало специфіку розуміння всіх процесів та явищ, які мали місце в тогочасному суспільстві. Таким чином, для філософії Древнього Сходу та Древньої Греції було притаманне розуміння справедливості як внутрішнього принципу існування природи, як фізичного, космічного порядку, який відображається у соціальному порядку.

При цьому, уявлення про справедливість не було абстрактним, відірваним від суспільного життя і реальності. Навпаки, справедливість пов'язувалася із діями конкретних осіб, зокрема, знаті, прокурорів, судових виконавців тощо (як, наприклад, в древній Ольвії чи Боспорському царстві), а також з діяльністю державних інституцій, зокрема, суддів чи осіб, наділених судовими повноваженнями, юристами, військовими тощо [2, с. 17-21].

Аналіз стародавніх джерел свідчить, що проблема справедливості у той час розглядалася не тільки у філософському контексті, а й в політичних та правових аспектах, шляхом законодавчого визначення так званих справедливих соціальних норм, відповідно до яких правитель намагався не допустити соціальних конфліктів, повстань, забезпечував стабільність у суспільстві. Крім того, законним і справедливим вважалося все те, що узгоджувалося з релігійною ідеологією.

Виникненню середньовічної філософії передували ряд змін не тільки у сфері економічно-політичних відносин, а передусім у світоглядній орієнтації тодішнього суспільства. Християнство стало пануючою ідеологією в Європі і прагнуло знайти філософське обґрунтування своїх основних ідей [8, с. 39]. Одним з відомих представників християнської філософії був Августин Блаженний, який вважав, що істинної справедливості немає ніде, крім тієї республіки, засновником і правителем якої є Христос, тобто в Граді Божому [4]. Християнська доктрина вплинула і на погляди Фоми Аквінського — послідовника Августина Блаженного та одного з відомих захисників теологічного розуміння справедливості. У такому вигляді ідея справедливості проіснувала довгий час і пізніше, завдяки радикальним папістам навіть набула дещо негативного забарвлення.

Окремий інтерес представляють особливості розуміння справедливості як філософської та правової категорії в епоху Відродження та Реформації. У цей період людина стала вищою цінністю та онтологічною реальністю [8, с. 43]. Ідеї лібералізму, парламентаризму, конституціоналізму, прав людини стали продовженням у праві ідеї справедливості.

Актуалізувалася необхідність розширення знань про справедливість у її вже не просто світоглядному контексті, а у правовому, зокрема, у контексті її функціональної ролі в системі правового регулювання.

Загалом, ця епоха заклала нове бачення ідеї справедливості, яка значно відрізнялася від усіх попередніх. Стрімкий розвиток природознавства також вплинув на концепцію справедливості, заклавши в її основу універсальні докази геометрії та математичну точність і достовірність результатів. Представниками таких нових ідей вважаються Р. Декарт, Б. Спіноза, Пюфендорф.

У цей самий період були спроби звести моральну справедливість до природних законів, аналогічних законам природних наук. Так, наприклад, Т. Гоббс схилився до договірного розуміння справедливості, а Д. Юм розумів справедливість як підтримання правопорядку і стабільності за допомогою балансу різнонаправлених інтересів суспільства, зокрема врегулювання відносин власності.

І. Кант, в роботах якого можна побачити підсумки філософського розвитку ідеї справедливості за період 16-18 століть, вперше виокремив моральну і правову справедливість, визнаючи при цьому першість правової справедливості перед моральною [1, с. 402-403].

Пізніше ці ідеї розвивалися в роботах І. Бенґама, Дж. С. Мілля. Результатом стало те, що у пошуках справедливості як певного абстрактного явища з'явився акцент на соціальній, економічній, політичній та юридичній справедливості, а самі науковці дійшли згоди в тому, що юридична справедливість є передумовою для реалізації будь-якого істинно морального вчинку.

Деякі вчені визначають, що незалежно від права існує поняття про «справедливість» («*aequitas*»), під якою вони розуміють правоту людських відносин як особистих, так і суспільних [9, с. 26-28]. У цьому випадку мається на увазі, що справедливість полягає у обговоренні й прийнятті до уваги особливостей стану осіб, і їх відносин у кожному конкретному випадку. Загалом, для сфери юриспруденції справедливість потребує того, що б кожен випадок вирішувався відповідно до його специфічних рис.

У сучасній філософії необхідно відмітити працю Джона Роулза «Теорія справедливості» (1971 р.), у якій він підтримує думку Канта стосовно того, що справедливість є апіорним правом кожного індивіда незалежно від того, які його побажання та інтереси [5].

Підсумовуючи викладене, зазначимо наступне. Помітним є те, що уявлення людей про справедливість як морально-правової категорії, поняття про належне, змінювалися протягом всієї історії в залежності від змін, які відбувалися у свідомості суспільства стосовно уявлення про невід'ємні права людини (вплив філософії природно-космічного життя, християнської доктрини, ідей антропоцентризму тощо).

У свою чергу, сучасна теорія права розглядає справедливість як форму державної діяльності, як основний конституційний принцип діяльності всіх державних органів та посадових осіб. Це положення закріплено і в ряді нормативно-правових актів, зокрема, в Законах України «Про судоустрій та статус суддів», «Про державну службу», «Про міліцію», «Про інформацію» та ін. Філософія права, за допомогою аксіологічного підходу, розглядає справедливість як вищу цінність, захищати і культивувати яку покликана вся система права [7]. У філософському контексті справедливість розглядається також як поняття про належне, що відповідно визначається уявленнями про сутність людини та її невід’ємних правах [6]. Своє відображення ці положення знайшли й у практичній юридичній діяльності, де особливий наголос робиться на необхідності визнання пріоритету справедливості у професійній діяльності юристів, а останні розглядаються як представники справедливості. При цьому, справедливість виступає як етична і правова категорія, яка визнається етиками як специфічно моральна, а юристами — як специфічно правова [3, с. 88].

Таким чином, сьогодні ми можемо розглядати справедливість не тільки як світоглядну основу сучасного праворозуміння, а й як соціальне явище, яке своєрідним чином проявляється в праві, де доцільним є її виокремлення у якості основи права, принципу, вимоги до правового регулювання тощо.

Використана література:

1. *История политических и правовых учений* / [под общ. ред. академика РАН, д. ю. н., проф. В. С. Нерсесянца]. — М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА–ИНФРА•М), 2000. — 352 с.
2. *Калиновський В.* Історія держави і права України / В. Калиновський, О. Кузьминець. — [2-е вид. доповнене]. — К.: Україна, 2002. — 427 с.
3. *Лукашева Е. А.* Право, мораль, личность / Е. А. Лукашева; [отв. ред. В. М. Чхиквадзе]. — М.: Наука, 1986. — 264 с.
4. *О граде божием* (Августин Блаженный). — Мн.: Харвест, М.: АСТ, 2000. — 1296 с.
5. *Ролз Д.* Теория справедливости / Д. Ролз. — Новосибирск: Наука, 1995. — 470 с.
6. *Философский энциклопедический словарь* / [ред. С. С. Аверинцев; Э. А. Араб-Оглы; Л. Ф. Иличев и др.]. — [изд. 2-е]. — М.: Советская энциклопедия, 1989. — 815 с.
7. *Філософія права: словник* / В. А. Бачинін, В. С. Журавський, М. І. Панов: Нац. юр. акад. Укр. ім. Я. Мудрого. — К.: Вид. дім «Ін Юре», 2003. — 407 с.
8. *Філософія: [навч. посіб.]* / Л. В. Губерський, І. Ф. Надольний, В. Пандрущенко та ін.; [за ред. І. Ф. Надольного]. — [2-е вид., перероб. і доп.]. — К.: Вікар, 2001. — 457 с.
9. *Юридическая энциклопедия* / Н. К. Ренненкампф, проф. ун-та св. Владимира. — [4-е изд.]. — СПб.; Киев: Н. Я. Оглоблин, 1913. — 302 с.

Гусарева О. С. Идея справедливости у праве: историчний аспект.

У статті характеризується правова природа та генезис ідеї справедливості як фундаментальної правової цінності. Висвітлюються особливості ідеї справедливості у праві на різних історичних етапах її розвитку, розкривається її значення для сучасної правової теорії та практики як фундаментального принципу права.

Ключові слова: історія, право, принцип права, справедливість, філософія.

Гусарева Е. С. Идея справедливости в праве: исторический аспект.

В статье характеризуется правовая природа и генезис идеи справедливости как фундаментальной правовой ценности. Раскрываются особенности идеи справедливости в праве на разных исторических этапах ее развития, а также ее значение для современной правовой теории и практики как фундаментального принципа права.

Ключевые слова: история, право, принцип права, справедливость, философия.

Gusareva O. The Idea of Justice in the Law: a Historical Perspective.

This article is characterized by the legal nature and genesis of the idea of justice as a fundamental legal value. The peculiarities of law is the idea of justice in different historical stages of its development and its relevance to modern legal theory and practice as a fundamental principle of law.

Justice as a principle of law is one of the requirements of the correct application of the law and other forms of justice highlighted in the writings of many theorists of our time. At the same time, the problem of justice in the law are not covered in terms of mechanisms for its implementation and proper perception of society as fundamental values, ideals, which are aimed at achieving the various levers of social control.

For the philosophy of ancient East and ancient Greece was inherent understanding of justice as a principle of the existence of internal nature, as physical, cosmic order, which appears in the social order.

Occurrence of medieval philosophy preceded series of changes not only in economic and political relations, especially in ideology one orientation of the then society. Christianity became the dominant ideology in Europe and sought to find a philosophical justification of its basic ideas. A long time had the common philosophical position according to which true justice does not exist anywhere, except to the republic, the founder and ruler of which is Christ.

During the Renaissance and Reformation man was the supreme value and ontological reality. The ideas of liberalism, parliamentarism, constitutionalism, human rights were a continuation of the right ideas of justice.

During the 16-18 centuries, was singled out moral and legal justice, while it was also defined primacy of legal justice to the moral. Later, in search of justice as an abstract phenomenon was a focus on social, economic, political and legal justice. Most scholars agree that legal justice is a prerequisite for the realization of any truly moral act.

So the idea of justice people as moral and legal category, the concept of credit, have changed throughout history, depending on the changes taking place in the consciousness of society regarding understanding of inalienable human rights (the influence of philosophy natural space living, Christian doctrine, ideas of anthropocentrism, etc.).

Modern Theory considers justice as a form of state activity as a basic constitutional principle of all government agencies and officials. Philosophy of Law by axiological approach considers justice as the highest value, protect and cultivate what is called the whole system of law. In a philosophical context, justice is seen as the concept of credit, which is determined in accordance with ideas about the nature of man and his inalienable rights. Reflected these provisions are in practical and legal activities with particular emphasis on the necessity to recognize the priority of justice in the legal profession, and the latter are considered as representatives of justice. Thus, justice acts as a moral and legal category, which recognizes ethics as a specifically moral, and lawyers — both specifically legal.

Thus, we can consider justice not only as a world wide basis for modern comprehension, but also as a social phenomenon, which manifests itself in a peculiar manner the right of where it is appropriate to its selection as the basis of law, the principle requirements for regulation and so on.

Key words: history, law, principle of law, justice, and philosophy.